

„A kő marad”

A trianoni emlékművek története és szimbolikája

Az elmúlt száz évben hol jobban, hol kevésbé éltünk együtt a Trianon-kultusszal. Évtizedekig meghatározta a közhangulatot, de sokáig tabu, tiltott téma is volt – attól függően, hogy éppen milyen politikai hatalom uralkodott Magyarországon. A Horthy-korszakban minden bel- és

Trianon-
emlékmű,
2020,
Budapest,
Pestszentlőrinc,
fotó: Kovács
Tamás, MTI

külpolitikai döntés fő mozgatórugója a békeszerződés revíziójához kapcsolódott, az 1945 utáni szovjet megszállás évtizedei alatt, a szocialista internacionalizmus szellemének megfelelően, mélyen hallgatnunk kellett az egykori országvesztésről, és úgy kellett tennünk, mintha ez a tragédia nem is létezne.¹ Az évtizedekig elfojtott, feldolgozatlan trauma a rendszerváltozás forгатagában ismét előtörhetett, és az elmúlt két évtizedben a Trianon-emlékezést – egy időközben teljesen megváltozott etnikai és geopolitikai környezetben – reneszánszát éli. Az 1920 óta folyton változó emlékezetpolitikai légkörben a kultusz látványos formáját adják a témához kapcsolódó köztéri emlékművek.

I. Az el nem feledhető trauma: Trianon-emlékkultusz a köztereken

Emlékművek az irredentizmus és a revízió szolgálatában

Az 1920. június 4-én aláírt, az I. világháborút lezáró trianoni békediktátumot Magyarország rendkívül súlyos traumaként élte meg. Területének kétharmadát, lakosságának felét – köztük 3,3 millió magyart – csatolt meglévő és akkor létrejövő szomszédos országokhoz az új határ, amely szétszakította a Kárpát-medence jól működő gazdasági körzeteit, infrastrukturális egységét. „A társadalom tagjainak többségét személyesen is érintette a terület- és lakosságvesztés: volt, akinek szülőháza, rokona, ismerőse, halottja, ingatlana, gazdasági érdekeltsége maradt az új határokon túl, másoknak utazási, irodalmi élményei fűződtek az elcsatolt területekhez, megint másokat a nemzetársak várható nehéz sorsa feletti keserűség, a hazafiság érzése fordított szembe a békeszerződéssel. Alig volt olyan magyar, aki helyeselte volna a változásokat” – írja Zeidler Miklós az irredenta kultusz gyökereit keresve.² Az adott körülmények között így természetesnek tűnhetett, hogy a legfontosabb nemzeti cél a történelmi Magyarország határainak visszaállítása, az országot ért igazságtalanság eltörlése, megtorlása volt. Kialakultak a hívószavak, jelszavak, amelyek máig ismerősen csengenek: „Így volt, így lesz!”, „Nem! Nem! Soha!”, „Mindent vissza!”, „Magyar igazság”, „Magyar feltámadás”, „Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország!” – és társaik.³

Az irredentizmus és a revízió eszményei a politikán kívül a magyar közélet szinte minden területén, így a művészetekben is megjelentek. A Kosztolányi Dezső által szerkesztett, 1921-ben megjelent *Vérző Magyarország* című antológia előszavában olvashatjuk: „A háború fegyverei elhallgattak, szólaljanak meg a műzsák. Lelkesítsenek, acélozzák meg a lelkeket, az elszakított magyar föl-

¹ MOLNÁR Zsolt: *Trianon, az el nem múlt trauma = Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága Anyanyelvi Konferencia, 2020* <https://mnyknt.hu/2020/06/03/trianon-az-el-nem-mulo-trauma/#more-3410>

² ZEIDLER Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Bp., Teleki László Alapítvány, 2002

³ TÖMÖRI Szilvia: *Új eszmék Trianon után = SkanzenBlog. A szentendrei Skanzen szakmai blogja, 2020* <https://blog.skanzen.hu>

dekre vigyenek reményt és kitartást, a megmaradt magyar földeken élesszék a hazaszeretet tüzét.”⁴ Az irodalom és a zene mellett a képzőművészeti alkotásokban is uralkodóvá vált a trianoni gyászbéke elleni tiltakozás: a megalázott, megcsonkított Magyarországról festmények, domborművek, szobrok készültek, amelyek rövidesen a közteri emlékezés szolgálatába álltak.

A történelmi Magyarországot idéző központi emlékmű ötletét Kertész K. Róbert építész, miniszteri tanácsos vetette fel, aki szinte a békekötés pillanatában megálmodott egy Budapesten felállítandó irredenta szoborcsoportot. Az ő javaslatára bízta meg a Védőligák Szövetsége, a revíziós propagandát szervező, kormányközeli társadalmi szervezet Kisfaludi Strobl Zsigmondot, Pásztor Jánost, Sidló Ferencet és Szentgyörgyi Istvánt a szobrok megformálásával.⁵ A szoborcsoportot a Szabadság téren állították fel. A négy szobor, négy égtáj felé rendezve, a négy, elszakított országrészt jelképezte. Műköből készültek, aminek oka a háború utáni szegénység mellett talán az is lehetett, hogy az alkotás megrendelői úgy gondolták, nem kell maradandó emléket állítani a békeszerződés következményeinek, hiszen még visszafordítható, nem lehet végleges az ítélet. Az avatási ünnepségen – amelyre 1921. január 16-án került sor – Urmánczy Nándor, az irredenta mozgalom emblemikus alakja tartott beszédet. Mintegy ötvenezer egybegyűlt hallgatta szavait. „Elrabolták minden kincsünket, országunk minden életfeltételét. Ebben a ketreben az állam és a társadalom teljes lezülése vár reánk, ha el nem jön minél előbb az az erős kéz, mely kényszeríteni fog bennünket, hogy minden megmaradt erőnket egyesítsük országunk visszaszerzése érdekében. Ezek a szobrok igazságot követelnek. Ez a hely a nemzet búcsújáró helye, de egyúttal a gyűlölet és bosszú kohója legyen.”⁶ Az alkotás különlegessége, hogy az utódállamokkal szemben először helyezte a hangsúlyt Magyarország fölényére és összetartó erejére a Kárpát-medencében.

Miután a trianoni béke 1921. július 26-án hivatalosan is hatályba lépett Magyarország és a ratifikáló országok között, itthon be kellett szüntetni minden irredenta propagandát. Így a Szabadság téri szoborcsoporthoz tervezett országzászlót csak 1928-ban avathatták fel. Ekkorra már enyhült a nyomás Magyarországon, a Népszövetség ellenőrző bizottságai távoztak az országból, az előző évben

kötötték meg az olasz–magyar barátsági szerződést, valamint Rothermere lord erkölcsi és anyagi támogatása is ekkor kezdődött el. Mindezek a külpolitikai események vezettek ahhoz, hogy a kormány nyíltan is vállalhatta a békerevíziót, ami ismét lehetőséget adott a hazai irredentizmus térnyerésének. Ennek látványos jeleként jött létre – Urmánczy Nándor kezdeményezésére – az országzászló-mozgalom, amely a budapesti Szabadság téren 1928. augusztus 20-án felállított Ereklýs Országzászlóval indult útjára. Az így kiteljesült Szabadsági téri emlékmű-együttes a trianoni megemlékezések legfontosabb magyarországi helyszínévé vált. Egy korabeli újságíró szerint a térnek „a többi szokványos városi terektől eltérő különös és jellegzetes természete van. Egy darabja a magyar életnek. Van múltja, [...] és van élő, működő, jövőt váró jelene.”⁷ Innen hirdették a június 4-i megemlékezések szónokai, hogy „új magyar honfoglalásra, új magyar szabadságharcra” szólítják fel az ifúságot, amelynek célja a történelmi magyar haza visszaszerzése.⁸ Az 1928-as avatási ünnepségen a talapzat ereklýtartójában elhelyezték a csonka ország községeinek és az elszakított országrészek törvényhatóságának, valamint a nevezetesebb történelmi helyeknek a földjét tartalmazó zsákokat. A zárókö felirata: „Tudd meg, óh ember: e helyen Nagy-Magyarország vérel, könnyel és verejtékkal megszentelt földjén állasz.” A későbbiekben több mint ezer országzászló épült vidéken, de csak azokat nevezték ereklýéseknek, amelyek talapzatába vittek az itt tárolt földekből.⁹ Az országzászlók „állandó kelléke” a Trianon előtti utolsó, 1915-ös hivatalos középcímer volt, lobogóját legtöbbször angyalokkal ékesítették. A jelmondata az „Így volt, így lesz!” felirat, amelynek vagy a lobogón, vagy a talapzaton szerepelnie kellett. Tetejét gyakran díszítette esküre emelt kéz, turulmadár, kettős kereszt vagy Trianon-kereszt.¹⁰ Az árbócrúd sokszor sávosan piros-fehér-zöldre volt festve, amelyre félárbócra húzták fel a nemzeti lobogót.¹¹ Az 1938 és 1941 közötti országgyarapodás idején az Ereklýs Országzászló Nagybizottsága rendeletének megfelelően a lobogókat ideiglenesen a zászlócsúcsig lehetett húzni, majd visszaengedni félárbócra, jelezve, hogy még nem állt teljesen vissza az ország integritása. Az országzászló-avatások számának gyarapodásával, és az ezekről beszámoló újságcikkek hatására, természetesen egyre több vá-

⁴ *Vérző Magyarország*. Szerk. KOSZTOLÁNYI Dezső, Bp., Osiris, 2020, 11.

⁵ FLIER Gergely: *Trianon 100: a magyar fájdalom és remény emlékművei az egykori Budapesten = Pest Buda*, 2020 https://pestbuda.hu/cikk/20200101_flier_gergely_a_magyar_fajdalom_es_remeny_emlekmuevei_az_egykori_budapesten

⁶ PÓTÓ János: *Revíziós emlékművek = História*, 1988, 2–3. sz., 22. Lásd még Uő: *Az emlékeztetés terei. Emlékművek és politika*. Bp., Osiris, 2003, 60–61.

⁷ N. Gy.: *A dolgozó szobrok = Néptanítók Lapja*, 1933. március 15. (6. sz.), 180.

⁸ *Magyar Filmhíradó*, 1932. május.

<https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=159>

⁹ MOLNÁR Zsolt: *Trianon-kislexikon A-tól Z-ig*. Bp., Inter-Iku, MNYKNT, 2020, 40.

¹⁰ *Az országzászló mozgalom története = Trianon Múzeum honlapja*.

<http://www.trianonmuzeum.hu/index.php?page=post&id=194>

¹¹ MOLNÁR: *i. m.* (2020), 111.

ros, sőt község is ilyen emlékhely állítása mellett döntött. A századik országzászlót a Trianonban kettészakított városban, Sátoraljaújhelyen avatták fel 1934. július 1-jén, a Magyar Kálvária történelmi emlékműegyüttes első elemeként.¹²

A rendkívül látványos országzászló-mozgalom mellett jóval kisebb nyilvánosságot kaptak a magyar szenvedéstörténetet idéző keresztek, kálváriák, valamint a megszemélyesített irredenta szimbólumokat megjelenítő köztéri szobrok. Ez utóbbiak többnyire egy-egy helyi közösség, civil szervezet megrendelésére készültek, vagy az országvesztés miatti fájdalom által megihletett alkotó személyes ajándékaként kerültek a közterekre. Budapesten és vidéken is számos ilyen szobor tartotta ébren a Trianon-traumát, sajnos közülük kevés élte túl a II. világháború utáni időszakot.

Lerombolt, „detrianonizált” emlékművek

1945 után, az országban berendezkedő kommunista diktatúra idején, a Trianonról való párbeszéd, az erről való emlékezés teljesen megszűnt, rendszerellenessé vált. A trianoni szimbolika használata az államszocializmus időszakában így tabunak számított, s csupán karikatúraként, mint „avított és elrettentő példa szerepelt a történelemkönyveknek a levitézlett Horthy-korszakot felidéző illusztrációi között”.¹³ A háborús pusztítást túlélte irredenta emlékműveket az elsők között tüntették el, s helyükre általában a szocializmust éltető alkotások kerültek. Szerencsésebbek voltak azok, amelyeket csak átalakítottak, legtöbbször az 1948-as centenáriumi év alkalmából, kézenfekvően 48-as emlékművé. Ezeket a rendszerváltás után visszaalakították eredeti állapotukra. Jó példa erre a Rákoskeresztúron 1937-ben felállított országzászló-emlékmű sorsa. A Szabadság téri országzászlóhoz hasonlóan ez az emlékhely is szószerűből és a félárbócra engedett zászlóból állt, oldalán fehér márványtáblával, amelyen napsugarak övezik Nagy-Magyarországot, benne az „Így volt, így lesz” felirattal, felette pedig a „Hiszek!” felkiáltással. 1948-ban az emlékművet megrongálták, az eredeti táblát levertek, helyére 1848-as emléktáblát tettek. Így megmaradhatott, de teljesen más értelmezést nyert az

egykori országzászló, amelynek korábbi formája az évtizedek alatt már csak a helyi idők emlékezetében maradt meg, ezért az ő kezdeményezésükre állította helyre Budapest XVII. kerülete 2007-ben.¹⁴

A nyugati magyarság emlékezete

A kommunista diktatúra évtizedei alatt a Trianon-emlékkultuszt a nyugati magyar emigráció tartotta életben. Az Amerikai Egyesült Államokban, az Ohio állambeli Akronban például 1981 májusában, a hősök napján avatták fel a felvidéki származású Kur Csaba alkotását, amelyről a *Californiai Magyarság* című lap így számolt be: „a bronzszobor egy iga alatt görnyedő magyart ábrázol, aki fölött a négy idegen államhoz csatolt négy országrészt négy stilizált kopjafa jelképezi. [...] A szobor felállítása kifejezi az amerikai magyarság elszánt harcát az elszakított területeken élő magyarságért és az anyaországhoz való vissza-kerülésért”.¹⁵

A Trianon-emlékművek reneszánsza

A rendszerváltozást követően újra lehetővé vált a Trianonra való emlékezés. Hetven évvel a békeszerződés után ismét felerősödtek a revizionista hangok, hiszen Németország újraegyesülésével, a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia szétesésével sokan gondolták úgy, hogy a jaltai és párizsi békeszerződések érvényüket veszítették, így jogosan lehet felvetni a trianoni országhatárok felülvizsgálatát is.¹⁶ 1990 után, a piacgazdaságra való áttérést követő társadalmi válság közepette egyre inkább igény mutatkozott a korábbi kollektív – évtizedeken keresztül elfojtott – trauma jelképeire.¹⁷ A trianoni tematika napirenden tartásában, az emlékkultusz felélesztésében – „a trianoni trauma [...] dramatizálásában”¹⁸ – jelentős szerepe volt az 1993-ban alakult, radikális jobboldali Magyar Igazság és Élet Pártjának (MIÉP), amelynek választási szlogenje a revizionizmust is szolgálva így hangzott: „Megmaradni, gyarapodni, visszaszerezni.”¹⁹ Továbbá egyes civil szervezetek, mint például az 1996-ban megalakult Trianon Társaság, szintén felvállalták a békeszerződés és következményei igazságtalan voltának feltárását,

¹² KOCSIS Lajos: *A magyar fájdalom és a magyar vágyakozás szimbólumai. Országzászlók a trianoni Magyarországon (1928–1938)*. Tokaj, Tokaji Országzászló Egyesület, Pap Miklós Népfőiskola, 2020, 75., 93.

¹³ BOROS Géza: *Trianon köztéri revíziója* = *Mozgó Világ*, 2003, 2. sz., 22–24.

¹⁴ *Trianon-emlékmű* = *Köztérkép*
<https://www.kozterkep.hu/11714/trianon-emlekmu>

¹⁵ *Californiai Magyarság*, 1981. április 10., 3.

¹⁶ BOROS: i. m. (2003)

¹⁷ FELDSCHMIDT Margit: *Populáris emlékezetpolitikák és az újnacionalizmus: a Trianon-kultusz társadalmi alapjai* = *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Szerk. FELDSCHMIDT Margit, Bp., L'Harmattan, 2014, 58.

¹⁸ SZABÓ Miklós: *A második Mohács* = *Hetek*, 2000. május 27., 9.

¹⁹ PETERDI Péter: *Megmaradni, gyarapodni, visszaszerezni* = *Polgár Portál*, 2018
<http://polgarportal.hu/peterdi-peter-megmaradni-gyarapodni-visszaszerezni/>

elemzését és társadalmi tudatosítását.²⁰ Az 1990-es években újraéledt emlékkultusz szimbólumkészlete mintegy másfél évtizeden keresztül teljesen megegyezett a Horthy-korszak irredenta kultuszának jelképeivel. Találhatóan olvashatjuk a Trianon Társaság 2000. évi kalendáriumában: „A trianoni gyász megemlékezéseinek már olyan kialakult hagyományai vannak, mint az egyéb, dicső nemzeti ünnepeinknek. Sőt, meglepő módon a trianoni emlékülések és műsorok forgatókönyve, irodalmi anyaga, szellemisége vagy frazeológiája mintha egyáltalán sem változott volna az elmúlt nyolcvan év alatt. Ha előkerülnének egy 1922-es vagy 1935-ös ilyen ünnepség szónoklatai és szavalatai, minden különösebb változtatás nélkül ma is előadhatók lennének, és sikerrel. [...] Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy radikális változások százada volt ez a most leköszönő, de a mi trianoni emlékezéseinken ez a roppant változáshullám nem hagyott semmi nyomot.”²¹ Ez a megállapítás különösen igaz az 1990 és 2010 között épült Trianon-emlékművek többségére, amelyeket anakronisztikus alkotásokként érdemes szemlélnünk, hiszen teljesen más korban születtek már, mint amit megidézni kívántak. Gyakorlatilag ugyanazokkal a szimbólumokkal és motívumokkal jelentek meg, amelyeket jól ismerhetünk a két világháború közötti időszakból, azonban ezzel a formavilággal és jelentéstartalommal már nem mindenki tudott egyetérteni. Amíg 1920 után a Trianon elleni protestálás a nemzet közös ügye volt, a XXI. századba lépve – a Kárpát-medence erősen megváltozott etnikai összetétele és a nemzetközi politikai tényezők miatt – már egyre kevesebben érzik reálisnak a történelmi Magyarország bármilyen formájú helyreállítását. Az Európai Unió tagjai letünk, a schengeni egyezmény következtében átalakult az országok közötti határok értelmezése. Napjaink fontos célkitűzése, hogy minél jobb és kölcsönösen kedvező gazdasági, politikai viszonyban legyünk a környező országokkal (különösen a visegrádi négyek csoportján belül), ezen keresztül próbáljuk érvényre juttatni a határon túli magyarok érdekeit, jogait is.

A megváltozott körülmények a Trianon-emlékezetpolitikában is megjelentek. 2010-ben az Országgyűlés döntése alapján június 4. a nemzeti összetartozás napja lett, aminek fontosságát így indokolja a törvény: „A nemzeti emlékezés, a Kárpát-medence népei közös jövőjének elősegítése és az európai értékek érvényesülése azt a feladatot rója ránk, hogy segítsük Trianon döntéseinek meg-

értését és feldolgozását. Ugyanakkor lehetőséget ad arra is, hogy bebizonyítsuk: a nyelvéből és kultúrájából erőt merítő magyarság e történelmi tragédia után képes a nemzeti megújulásra, az előtte álló történelmi feladatok megoldására.”²² Az emléknappal Trianon, mint a kulturális emlékezet része, új kereteket kapott, s az emlékezés célja is megváltozott. Az emléknappal továbbra is megidézi a tragédia igazságtalanságát, de felül is írja azt, hiszen ennél jóval fontosabb és kiemeltebb feladata jelképezni, hogy: „a több állam fennhatósága alá vetett magyarság minden tagja és közössége része az egységes magyar nemzetnek, melynek államhatárok feletti összetartozása valóság, s egyúttal a magyarok személyes és közösségi önazonosságának meghatározó eleme.”²³ Ennek megfelelően az utóbbi évtized emlékművein szinte teljesen eltűnően vannak az irredenta szimbólumok, helyettük a nemzet határokon átvélt összetartozását megjelenítő motívumokkal találkozunk.

II. Fájdalom, remény, megbékélés:

a Trianon-emlékművek változó szimbolikája

Az ezeréves Magyarország mint irredenta szimbólum

Az ezeréves vagy más néven történelmi Magyarország kifejezés az 1896-os millenniumi ünnepségek idején jelent meg, napjainkban Magyarország 1867-től 1918-ig fennálló földrajzi kiterjedését értjük rajta.²⁴ Az 1920-as tragédia után, az akkori jelenben gyökerező, alapvetően sérelmekből és veszteségekből táplálkozó „kis nemzet vagyunk, de nem hagyjuk magunkat legyőzni” tudata mellett a nemzeti tematika fenntartotta a megelőző időszak közepes nagyságú nemzetének tudatát és az egykori Magyarország nagyságának emlékét.²⁵ Az ezeréves Magyarország így vált a mindennapi szóhasználat részévé, egyben a trianoni igazságtalanság legfontosabb jelképévé. Trianon-emlékműveink legnagyobb része napjainkig ezt a szimbolikát tükrözi. Széles körű alkalmazása a közérthetőségével magyarázható, és annak köszönhető, hogy könnyen vizualizálható.²⁶

Minden bizonnyal az elsők között jelent meg ez a motívum az 1921-ben felavatott Szabadság téri emlékműnél, hiszen a szoborcsoport előtt egy hatalmas, kör alakú „irredenta virágágyás” állt. A különféle színű virágok és a fehér kavicságya a régi és az új országot, a folyókat és a „Magyar

²⁰ MOLNÁR: i. m. (2020), 156.

²¹ SZŐCS Zoltán: *Metamorphosis Trianonae = Trianon Kalendárium 2000*. Szerk. KISS Dénes, Bp., Trianon Társaság, 1999, 26.

²² *Az Országgyűlés honlapja*.

<https://www.parlament.hu/irom39/00039/00039.pdf>

²³ Uo.

²⁴ MOLNÁR: i. m. (2020), 146.

²⁵ SZABÓ Ildikó: *Nemzeti tematika és politikai szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006*. Akadémiai doktori értekezés. 2006, 117.

<http://real-d.mtak.hu/104/>

²⁶ BOROS: i. m. (2003)

Györfi Sándor:
Trianon-
emlékmű,
részlet, 2010,
Szigetszent-
miklós, fotó:
Faludi Imre,
MTVA/
Bizományosi

hiszekegy” sorait mintázta. A régi képeslapokon megfigyelhető, hogy a szobrok elé szomorúepreket ültettek, a talapzatokat pedig borostyánnal futtatták be. Mindkét növény a bánatot jelképezi, a temetők gyakori növényeiként ismerjük őket.²⁷

Az 1990 után újjáéledő Trianon-kultuszt idéző emlékművek mintegy másfél-két évtizedig szintén a területvesztés fájdalmas emlékét, a területi integritás sérelmét idézik. Jó példa erre a Pest megyei Kosd millenniumi emlékműve, amely egy terméskőből épített hármashalom, a csúcsán kettős kereszttel. „Elöl a megcsonkított Nagy-Magyarország mozaikképe látható a Megfogyva bár, de törve nem felirattal övezve. Az emlékparkban egy irányjelző oszlop is található, amelyen nyilak mutatják, hogy az emlékműtől milyen irányba és hány kilométerre találhatók az elveszített fontosabb magyar városok.”²⁸

Trianont mint nemzetgyilkosságot idézi személetes módon a Békés megyei Sarkadon 2010-ben, a kilencvenedik évforduló alkalmából felállított emlékmű. Az apró mészkődarabokból kirakott történelmi Magyarországra bronzból készült plakettként helyezték a jelenlegi, trianoni

országot. Az alkotás közepébe – amely Magyarország szívét szimbolizálja – egy gyilkos tört döftek.²⁹

A meggyilkolt Magyarországnak állít síremléket Békéscsabán a 2008-ban felállított alkotás, amely modern kapuzatot formáló, kör alakú lépcsőkkel megközelíthető építményen áll. „Az emlékmű alapja egy földszerűen véssett, nagy kötömb, amelynek a felső része a történelmi Magyarország formájával végződik. A síklapon magyar városok, így Békéscsaba megnevezése is megjelenik. A síremlék jellegű lapra fentről merőlegesen egy bronzlap illeszkedik, rajta a »Trianon, 1920. június 4.« felirattal. Ez a bronzlap a fehér mészkő kapuzat része. Összhatásában egy félig nyitott-félig zárt kapuzat képét adja.”³⁰

Megszemélyesített irredenta szimbólumok

Az irredenta kultusz gyakran használt megszemélyesített szimbólumokat, amelyek közül Hungária istennő, mint a magyar nemzetet megjelenítő nőalak, a legismertebb. Az allegorikus ábrázolás a XIX. században jelenik meg először, és 1920 után számos Trianon-emlékmű központi

²⁷ Irredenta kertművészet-országzászlók, emlékművek, parkok = táj-kert, 2009
https://taj-kert.blog.hu/2009/06/04/irredenta_kertmuveszet_oroszazaszlo

²⁸ BOROS: i. m. (2003)

²⁹ A szerző értelmezése.

³⁰ A Trianon 100 Kutatócsoport honlapja.

<https://trianon100.hu/emlekmu/bekescsaba-trianon-emlekmu>

figurájává válik.³¹ Hungária lett a főalakja a soproni népszavazás emlékére idéző Hűségkapunak is, amelyet 1928-ban alakítottak ki, amikor a Tűztorony belváros felé eső kapuját díszes kerettel látták el. A kapu feletti szoborcsoport középpontjában ül a Magyarországot szimbolizáló istennő – fején a Szent Koronával –, s fogadja a hazához visszatért német és a magyar anyanyelvű soproni polgárok hódolatát.³²

A magyar nemzetet szimbolizáló nőalak mellett Iustitia, az igazság istenasszonya is megjelenik, mérleggel és karddal kezében, a Magyar Igazság Kútján, amelyet a revíziós törekvéseket támogató Rothermere lord tiszteletére állítottak 1929-ben Budapesten. A mai Szabó Ervin Könyvtár épülete előtt álló kút – amelynek eredeti jelképeit 2007-ben állították vissza – elsődlegesen az angol lordnak kíván köszönetet mondani, ahogy az a rajta található feliratból is kiolvasható: „E kutat hálás magyarok emelték Nagy-Britannia méltó fia, Viscount Rothermere tiszteletére. Az ő betűje megöli a hatalmaskodást, az ő lelke megeleveníti az igazságot.”³³

Magyarország fájdalomát kívánta jelképezni az a női szoboralak, amely eredetileg a budapesti Szabadság tér déli oldalán állt. A szobor – jobb könyökét a magasba emelő, arcát behunyt szemmel az égnek fordító, álló női akt – nehezen lett volna beilleszthető a Szabadság tér korabeli heroikus emlékműveinek sorába, hiszen nem hordozta az irredentizmus mindenki számára könnyen értelmezhető üzenetét. Ezt kívánták ellensúlyozni, amikor a bronzból öntött alkotás feliratot kapott a mészkö talapzaton, magyar és angol nyelven. „Ez a szobor a trianoni szerződés által elrabolt gyermekei sorsát sirató Magyarország fájdalomát jelképezi. Alkotója francia szobrász, Emile Guillaume. Ezen emlékművet a szenvedő magyar nemzetnek ajánlotta fel Magyarország angol barátja, Viscount Rothermere.”³⁴ 1945 után jelentésétől megfosztva többször áthelyezték, ma a Soproni Erzsébet Oktató Kórház és Rehabilitációs Intézet parkjában áll.³⁵

Az 1990 utáni alkotások közül talán a kaposvári emlékművet érdemes kiemelni, ahol szintén női alak szimbolizálja Magyarországot. Melocco Miklós szobrászművész az avatás alkalmából elmondott beszédében „kőbe zárt fájdalomnak” nevezi a szobrot, kiemeli, hogy az allegorizált nőalak által tartott „obeliszk csúcsa hiányzik,

mint a romba dőlt templom sisakja”, s az alsó alak pedig „tehetetlenül, látszólag tartja egyben az eltört alakot”. Egy másik értelmezés szerint a szobor már a tragédia utáni jövőbe tekint, ugyanis mint „ eget és földet összekötő jel, szelíden vezeti az ég felé tekintetünket”.³⁶

Hagyományos történelmi szimbólumok

A magyar eredetmondák legendás madara, a turul több jelentést is hordoz. Különböző ábrázolásai más-más kifejezőerővel bírnak. Ülő tartása hatalmi pozíciót jelez, kiterjesztett szárnyú megjelenítése védő funkcióját szimbolizálja, míg fürkésző ábrázolása a feltámadást jelzi. A turulmadár a Horthy-korszakban az I. világháborús emlékművek és az országzászlók gyakori szimbóluma lett. A kiterjesztett szárnyú turul számos, 1990 utáni trianoni emlékművön is megjelent (Akasztó, Békésszentandrás, Bogdása, Dombóvár, Ecser, Eger, Etyek, Lajosmizse, Lepsény, Maglód, Nagykáta, Nagykőrű, Nyíradony, Pécs-Vasas, Pölöske, Szigethalom, Törökbálint, Zalacséb, Vác-Szödliget, Zalaboldogfa).³⁷ Várpalotán azonban – egyedülálló módon – egy leszíjazott turul látható. A különleges szobor üzenete a Trianon Múzeum honlapján olvasható: „Magyarország ma nem úgy szárnyal, mint valaha. A Simor Márton szobrászművész által alkotott szobor ezt fejezi ki, ezt tudatosítja. Tenni kell azért, hogy a turul újra repülhessen, ez a legfontosabb üzenet.”³⁸

Az ezredforduló környékén készült Trianon-emlékművek avatása összekapcsolódott a magyar államalapítás millenniumának ünneplésével, így több helyen is kiemelt szimbólumként találkozunk a Szent Koronával. A Dunakeszin található alkotáson nemzeti ereklyénk egy természetkövekből készült hármass halmon áll, „a hármass-halom azonban már nem stabil, a Korona kimozdult eredeti helyéről, amely a trianoni döntés utáni helyzetre utal. A Korona ennek ellenére tekintélyt és erőt sugároz, köszönhetően az ezeréves államiságból fakadó nagyságnak.”³⁹

Keresztek, kálváriák

A trianoni emlékkultusz hagyományos szimbólumkészletében fontos csoportot képeznek a szakrális jelképek. Az ebbe a típusba tartozó jelképhasználat a krisztusi szen-

³¹ MOLNÁR: i. m. (2020), 62.

³² Sopron. Hűségkapu = Nemzeti Digitális Archívum. https://mandadb.hu/tetel/166633/Sopron_Husegkapu

³³ FLIER: i. m. (2020)

³⁴ LEPOSA Zsófia: A Magyar Fájdalom szobra – Nem csüggeszti le fejét = *tranzitblog.hu*, 2015 http://tranzitblog.hu/a_magyar_fajdalom_szobra_nem_csuggeszti_le_fejet/

³⁵ A szobor számos költözés után jelenleg Sopronban áll, torzóként ki-képzett másodpéldánya Debrecenben látható. Lásd uo.

³⁶ MÁRKUS Kata: *Kőbe zárt fájdalom. Emléknep. Több településen készült új emlékmű = Somogyi Hírlap*, 2010. június 5. (129. sz.), 1., 3.

³⁷ Trianon-emlékművek = Az Országgyűlési Könyvtár honlapja, 2020 https://www.ogyk.hu/hu/blog/posts/trianon-100-trianon-emlekmuevek#_ftn2 (2021. január 20.)

³⁸ A Trianon Múzeum szobrai = A várpalotai Trianon Múzeum honlapja. <http://www.trianonmuzeum.hu/index.php?page=post&id=154>

³⁹ Trianon emlékmű = Kölcsy Ferenc Városi Könyvtár honlapja, Dunakeszi. <http://dkvk.hu/adatbazisok/ksza/trianon-emlekmu/>

vedéstörténet folklorizációján alapszik: „e szerint Magyarország hamis bírák és hitetlenek kezére jutott, kálváriáját járja, keresztre feszítik, megalázzák, egyedül marad, de hamarosan dicsőséggel feltámad”.⁴⁰

A Horthy-korszakban a Magyar Revíziós Liga kezdeményezésére a határ menti településeken emelték az első úgynevezett Trianon-kereszteket. Az ilyen emlékműveket – például a Kőszeg határában álló egyszerű, vasbeton kereszt – többnyire magaslati helyeken emelték, hogy a határ túloldaláról is jól láthatók legyenek.⁴¹ A rendszerváltozás utáni két évtizedben Trianon feliratú fakeresztek lepték el az országot, amelyek legkorábbi példáját a Békés megyei Kondoroson, a missziós kereszt mintájára, a katolikus templom bejáratánál, a falra helyezve láthatjuk.⁴² Közben megjelentek az irredenta plakátokról jól ismert, T alakú keresztet fából faragott köztéri változatai is, ilyen találunk például Ecser faluközpontjában. A kereszt függőleges szára itt csak a vízszintes szárig ér, a tetején – szintén fából faragva – egy lángoló fáklya szimbóluma látható.

A Trianon okozta fájdalom megidézésére előszeretettel alkalmazott sémák közé tartoznak a különféle kálváriakompozíciók. 1934-ben Sátoraljaújhelyen, a Szár-hegyen állították fel a századik országzászlót. A hozzá vezető Magyar Kálvária egy-egy elcsatolt magyar területnek állít emléket. A keresztény kálváriákhoz hasonlóan tizennégy stációból áll, a bástyaszerű stációk egy-egy elcsatolt magyar várost idéznek. A „keresztjárás” úti célja itt a jézusi Golgotát szimbolizáló országzászló, amely az eredeti művészi koncepció szerint a határon túlra került magyaroknak hirdette a hitet a magyar újjászületésben. A kálváriához kapcsolódóan az 1938-as szentév alkalmából felépítették a Szent István-emlékkápolnát, majd a háború és a szovjet megszállás évtizedei alatt az emlékhely pusztulásnak indult.⁴³ 1990-ben felújították, majd 2020-ban, a Trianon-centenárium évében kiegészítették egy hatalmas kőkompozícióból álló turulszoborral.

A zebegényi Kálvária-hegyen 1935 és 1938 között építették ki a Nemzeti Tragédiák Emlékhelyét, amely az eredeti elképzeléshez képest befejezetlen maradt. Az emlékhely négy udvarból – az aradi vértanúk kertjéből, a zebegényi I. világháborús áldozatok jelképes sírkertjéből, a hősök teréből, valamint a trianoni országzászló-emlékműből – áll.⁴⁴

Országzászlók – átalakult szerepkörben

Az 1990 után visszaállított emlékművek népes csoportját képezik az országzászlók, amelyeknek – mint a korábbiakban részletesen bemutatuk – fontos szerepük volt a két világháború közötti irredenta kultusz életben tartásában. 2000-ben a nemzeti jelképek használatáról szóló kormányparti törvényjavaslat kísérletet tett az országzászlómozgalom felélesztésére: a millenniumi emlékvén minden települést köteleztek volna arra, hogy országzászlót állítsanak. A végleges törvénymódosításból ez a javaslat kimaradt, ennek ellenére számos településen állítottak új országzászlókat, illetve sok helyen megtörtént a korábban lerombolt vagy átalakított országzászlók helytörténeti, értékőrző motivációjú felújítása. A felújítás több esetben funkcióbővüléssel, módosulással járt, és a helyreállított emlékműre a II. világháborúban elesett hősök neve is felerült. II. világháborús emléktáblával látták el a megújult balatonboglári országzászlót is. Felújításának újdonsága, hogy „az emlékmű eredeti funkcióját nem hangsúlyozták ki, hanem a következő neutrális tartalmú felirattal látták el: Múltért, jövőért.”⁴⁵

Az országzászlókultusz átalakulásának jelét tapasztalhatjuk Balatonalmádiban is, ahol az egykori országzászlót 1997-ben úgy újították fel, hogy a talapzatba két további zászlórudat építettek be, hogy a nemzeti zászló mellett a város és a határon túli testvérváros lobogóját is felvonhassák. A zászlórudak talapzata előtti, vörös kőből készült emlékmű viszont egyértelműen őrzi a történelmi Magyarország körvonalait.⁴⁶

Organikus szimbólumok

Az organikus szimbólumok már a két világháború között is megjelentek a Trianon-ábrázolásokon. A megcsonkított, majd újra kizöldülő fa például számos korabeli plakáton és képeslapon is előfordult.⁴⁷ A XXI. század küszöbére érve, azt átlépve, egyre gyakrabban készültek olyan emlékművek, ahol a Trianon-tematika nem direkt politikai célzattal, hanem csupán burkoltan és áttételesen, a motívumok használatán keresztül van jelen. Ezek közé sorolhatók a Kárpát-medencei gyökerekre utaló életfa-ábrázolások, amelyek kőbe vésve vagy fába faragva jelentik meg a Trianon előtti Magyarország határait emlékeztető gyökereket, amelyekből a fa táplálkozik. Ilyen ábrázolást

⁴⁰ ZEIDLER: i. m. (2002), 14.

⁴¹ Uo.

⁴² BOROS: i. m. (2003)

⁴³ MIZSÁK Éva: *A Magyar Kálvária születése = Abaúj-Zemplén Értékeiért Közhazsnú Egyesület honlapja*, 2002.

<http://www.azertke.hu/helytortenet/31-a-magyar-kalvaria-szuletese>

⁴⁴ BOROS: i. m. (2003)

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ KOVÁCS Dániel: *Nagyobbát álmodók. Trianon és a magyar építészet III. = Építészfórum.hu*, 2020

<https://epiteszforum.hu/nagyobbat-almodik-trianon-es-a-magyar-epiteszet-iii>

⁴⁷ BOROS: i. m. (2003)

találunk többek között a bábolnai (Komárom-Esztergom megye) és az egerági (Baranya megye) összetartozás- emlékműveken. Érdekes megoldást alkalmaz a tatabányai emlékmű, ahol a krómaccél életfa a Kárpát-medence vízrajzi térképét jeleníti meg: a fa törzse a Duna, vastagabb ágai pedig a nagyobb folyók, a térképszerű lombkorona levelei a magyarlakta területeket jelzik.⁴⁸

*A nemzeti összetartozás
mint „modern” Trianon-szimbólum*

2010 után, a megváltozott emlékezetpolitikai légkörben már elsősorban olyan alkotásokat „illik” köztereken felállítani, amelyek szimbólumai a nemzet összetartozását fejezik ki. Szemléletes és gondolatébresztő is a 2011-ben Hatvanban felavatott Trianon-emlékmű. Első ránézésre sokan a széthasított nemzet emlékművét látják benne, ahol a drámaiságot csak fokozzák az egymástól elválasztott kötömbökből kinyúló kezek. Valójában ezek a kezek össze akarnak kapaszkodni, átnyúlva az őket elválasztó határon: „Az emlékmű 7 pár, azaz 14 kezében nincs »ikon«, nincs zászló, nincs nemzeti ereklyénk mása, nincs városkép, nincs történelmünk nagyjainak arcképe, az sem tudható, hogy északról, délről, keletről avagy nyugatról nyúl-e egy másik, feléje nyúló kéz felé. Ezek a kezek nem búcsúintó kezek, ezek egymást keresik ott, abban a »hatalmas« erők által ide-oda húzott részen.”⁴⁹

A Komárom-Esztergom megyei Tát városa 2013-ban állította fel a nemzeti összetartozás emlékművét, egy domborművel ellátott, három méter magas mészke obeliszket. A bronz domborművön az összetartozást egy család szimbolizálja, központi alakja egy férfi, aki hitvese és gyermekei fölé tart védőköpenyt. Az ábra köré a mai Magyarország körvonalaait vésték TRIANON felirattal.⁵⁰

A szimbólumok változása az utóbbi években a határon túli magyar közösségek számára is lehetővé tette, hogy a trianoni trauma feldolgozását segítő emlékműveket emeljenek. Amíg a korábbi irredenta motívumok használatát az utódállamok provokációként értelmezték, és sokszor törvényi szabályozással tiltották, a nemzeti összetartozást szimbolizáló, politikailag semleges alkotásokat viszont már kevésbé érik ilyen támadások. Így történetelt meg a centenáriumi év kapcsán, hogy a százötvenezres magyar kisebbségnek otthont adó Kárpátalja legmagya-

rabb településén, Nagydobronyban a nemzet egységét idéző szoborkompozíciót állítottak fel. A szobor négy homokkő oszlopból áll, amelyek kialakításához egy monolit kötömböt hasítottak négyfelé, majd az oszlopokat elhúzták egymástól, szimbolizálva ezzel a világ négy égtája felé szakított magyarságot, amelyet a tetején mégis összetart egy fényesre csiszolt vörös gránitgömb. Az alkotó, ifj. Hidi Endre a szobor kapcsán elmondta: „Bár az oszlopok ma már fizikailag nem alkotnak egy tömböt, de attól még összetartoznak, egy szerves kompozíció részei, melyet összeköt a felső, ötödik elem, amely egy gömb, egy tökéletes forma. Ez a forma sok mindent szimbolizál, de most röviden nevezzük csak értéknek. Éppen ezért a tartóoszlopoknak is stabilan a helyükön kell állniuk, hiszen fontos értéket hordoznak.”⁵¹

Végezetül említést érdemel a 2020. augusztus 20-án Budapesten felállított Nemzeti Összetartozás Emlékhelyéről, amely a Kárpát-medence legnagyobb területi kiterjedésű, egybefüggő trianoni emlékműve. A kortárs (táj)építészeti eszközökkel kialakított alkotás az Országház előterében, az Alkotmány utca torkolatában készült el. Az emlékhely száz méter hosszú és négy méter széles, a Kossuth tér felől kifelé lejtő sétány, amelynek két oldalfalára a történelmi Magyarország – 1913-as helységnévtár szerinti – településneveit vésték. Minden egyes név egy-egy különálló gránittéglán jelenik meg, a három különböző téglaméret a települések 1913-as statisztikai összeírás szerinti lélekszámát tükrözi. Az emlékmű aljában több helyen megrepedt, töredezett gránittömb található, amelynek belsejében örökmécses ég. A lángot körülölelő gránittömb hasadéakai szimbolikus üzenetet hordoznak: a hét szegmens bevallotta a szomszédos államokat (mint egykori utódállamokat), a középső, a lángot hordozó tömb pedig a „megmaradt” Magyarországot szimbolizálja.⁵²

Sokféle értelmezésre ad lehetőséget emlékmű talajszint alatti elhelyezése. Többen tartják éppen ezért rejtőzködőnek, mások pedig a mélybe vezető árokra a történelmi Magyarország sírjaként tekintenek. Valójában az elsődleges ok Steindl Imre egykori útmutatását követve az Országházra való rálátás zavartalanságának biztosítása. „Mivel ez az utca az Országház megközelítésének legfontosabb, egyben szimbolikus útvonala, így súlyos tiszteltlenség lett volna az [...] épületet egy hatalmas emlékművel kitakarni” – írja Wachsler Tamás, a Kossuth tér

⁴⁸ Magyar életfa = városom.hu – Tatabánya.
<http://tatabanya.varosom.hu/latnivalok/szobrok/Magyar-Eletfa.html>

⁴⁹ OCSOVI András: Az emlékműről = köztérkép.hu
<https://www.kozterkep.hu/15476/trianon-emlekmu>

⁵⁰ Tát, Trianon-emlékmű (A nemzeti összetartozás emlékhelye) = Trianon 100 Kutatócsoport honlapja
<https://trianon100.hu/emlekmu/tat-trianon-emlekmu-a-nemzeti-osszetartozas-emlekhelye>

⁵¹ BADÓ Zsolt: Egy a nemzet. Felavatták a nemzeti összetartozás emlékművét Nagydobronyban = Révész Imre Társaság honlapja, 2020.
<https://reveszimretarsasag.hu/hir/egy-a-nemzet-felavattak-a-nemzeti-osszetartozas-emlekmuvet-nagydobronyban/30>

⁵² WACHSLER Tamás: Az Összetartozás Emlékhelye = Az Országgyűlés honlapja, 2020
<https://www.parlament.hu/-/az-%c3%96sszetartoz%c3%a1s-eml%c3%a9khelye>

Zimay Balázs –
Mohácsi Sándor:
Összetartozás
emlékhelye,
2020, Budapest,
fotó: Róka László,
MTVA/
Bizományosi

környezetének megújulását koordináló Steindl Imre Program vezérigazgatója.⁵³

A Nemzeti Összetartozás Emlékhelye a trianoni traumára XXI. századi megoldást keres. A kompozíció egésze (településnevek, hasadt kötömb, örökláng) megidézi a történelmi Magyarország egykori egységét, de már nem annak helyreállítását követeli. Ézsaiás próféta szavai jövőbe tekintő útmutatásként olvashatók a hátsó falon. „És lesz az igazság műve békesség, és az igazság gyümölcse nyugalom és biztonság mindörökké.”⁵⁴ Az igazság pedig nem más, mint a trianoni béke igazságtalansága, amelyre az emlékmű felhívja a figyelmet, ugyanakkor a próféta gondolatain keresztül azt egyetemes szintre is kívánja emelni. A több mint százéves traumát pedig kizárólag a békesség oldhatja fel, ez teremthet nyugalmat és biztonságot a Kárpát-medence népei között, akiknek egykor közös hazája volt a történelmi Magyarország.

Összegzés helyett

Az emlékművek eredeti funkciójuk szerint az emlékeztet, az emlékezés helyei. Ideális esetben a múlt olyan személyeit, eseményeit örökítik meg, akiknek és amelyeknek az utókor emlékezete kiemelkedő jelentőséget tulajdonít.⁵⁵ Trianon nehéz, máig megoldatlan örökséget hagyott hátra, így az eltelt több mint száz év alatt beleégett a nemzet emlékezetébe. Ezért élnek napjainkban is reneszánszukat a korábban feledésre ítélt Trianon-emlékművek, amelyek – folyamatosan változó szimbolikájuk ellenére – ma is ugyanazt üzenik, mint száz évvel ezelőtt: Trianon itt kísért közöttünk. Gránitba faragva vagy éppen márványba vésvé emlékeztetnek ezek az alkotások az egykori béke igazságtalanságára, mert ahogyan Wass Albert írja: „a kő marad”.⁵⁶ Az emlékezés és az emlékeztetés kövei ezek, amelyek mindaddig állni fognak, amíg a Trianon-trauma fel nem oldódik a Kárpát-medencei népek tudatában.

⁵³ Uo.

⁵⁴ *Ézsaiás könyve*, 32,10. Megkerülve az emlékmű „szívét” jelentő hét köpillért és az általuk közre zárt lángot, a leghátsó falon olvashatók ezek a gondolatok.

⁵⁵ PÓTÓ: i. m. (2003), fűlszöveg

⁵⁶ WASS Albert: *Üzenet haza* (részlet) = *Uó: minden verse*. Pomáz, Kráter, Pomáz, 2003, 5.